

Mirko Bulat

Terra sigillata s pečatima u muzeju Slavonije

Među mnogobrojnim nalazima rimskog doba iz Murse, koja se nalazila na mjestu današnjeg Donjeg grada u Osijeku, pažnju istraživača su već odavno privukli ulomci takozvane terra sigillate, to jest posebne vrste glinenog posuda, koja se uglavnom proizvodila u naročitim kalupima, a odlikovala se posebnim oblicima, odličnom kvalitetom gline i pečenja, sjajnom caklinom, reljefnim ukrasom i pečatom proizvođača. Njen značaj u rimsko doba može se usporediti otprilike sa značajem, koji za nas ima posude od porculana. Porijeklo joj treba tražiti u oponašanju metalnih (srebrnih) posuda; tokom vremena mijenjali su se i njeni oblici, a i centri proizvodnje, počevši od Male Azije pa sve do Panonije. U prvom stoljeću pr. n. e. glasovite su bile radionice u Arretiumu u Etruriji (danas Arrezzo), kojima su početkom I. st. n. e. počele konkurirati nove tvornice u sjevernoj Italiji (nepoznata radionica tzv. padanske robe) i u južnoj Galiji. Južnogalske tvornice, među kojima su najvažnije bile u La Graufesenque-u, Banassac-u i Montansu, uskoro su potisnule italisku robu, ali, kako su i same bile udaljene od tržišta, pretekle su ih tvornice u srednjoj Galiji, od kojih je najvažnija ona u Lezouxu. Seoba majstora na istok je i dalje trajala, pa su tako osnovane takozvane istočnogalske tvornice, od kojih su najvažnije one u današnjem Heiligenbergu, Lavoyeu i Ittenweileru. Konačno je u Rheinzabernu (između Wormsa i Strassburga) nađeno najpovoljnije mjesto za izvoz robe vodenim putem. Među mnogobrojnim manjim okolnim tvornicama ističe se naročito ona u Westerndorfu (pokraj Rosenheima u Bavarskoj), koja je radila u drugoj polovici drugog stoljeća n. e. Neki su majstori prodrli još dalje na istok: najvažniji od njih je Pakatus, čija je tvornica terra sigillate slabije kvalitete bila u Akvinkumu, današnjoj Budimpešti, a radila je u doba Aurelija.

Početkom trećeg stoljeća proizvodnja sigilate se sve više degenerira, oblici, faktura, caklina i ukras postaju sve grublji, mjesto pečata slovima dolaze znakovi i na koncu četvrtog i početkom petog stoljeća proizvodnja sigilate potpuno prestaje.¹

Po količini nađenih ulomaka sigilate Osijek stoji na prvom mjestu u Hrvatskoj, a može se mjeriti s velikim mađarskim nalazištima Akvinkumom (Budimpeštom) i Brigecijem (Ő-Szöny).²

Zbog toga nije čudno da prvi spomen sigilate, nađene u Osijeku, imamo već krajem XVIII. st. kod Katančića.³ Ovim posudama se među-

tim kasnije zametnuo trag. U drugoj polovini XIX. stoljeća prvi su spomenuli osječku sigilatu W. Kubitschek i Loewy.⁴ Slijedeći, koji ju je više uzgred spomenuo, bio je nekadašnji upravitelj Osječkog muzeja, F. Miller.⁵ On je vrlo kratko objavio osam tada poznatih ulomaka iz Osijeka (jedan je bio iz Budimpešte), koji su po njegovom mišljenju bili možda proizvedeni u Panoniji, no kraj tadašnjeg poznavanja terra sigillate uopće, i nedostatka stručne literature (koji se za ovu vrstu predmeta i danas osjeća), on nije mogao doći do točnijih zaključaka.

Početkom ovog stoljeća sakupio je Osječki muzej (danas Muzej Slavonije) već toliko ulomaka sigilate, da je Brunšmid⁶ mogao objaviti znatan broj pečata, no on se ograničio samo na kratak opis i navođenje analogija, dok njegova najavljena opsežna publikacija o terra sigillati iz Osijeka nije nikad izašla. Tek dugo nakon prvog sjetskog rata javljaju se ponovno radovi o sigilati iz Osijeka, pri čemu je rad bio otežan teškim prilikama, u kojima se muzej tada nalazio.

Kuzsinszky⁷ je u svom velikom radu o rimskoj lončarskoj četvrti u Akvinkumu pretpostavio, na osnovu u Osijeku nađenog kalupa sa žigom Pakatusa, da je u Mursi mogla postojati filijala njegove tvornice iz Akvinkuma. Godine 1935. nađene su u Donjem gradu na terenu Kožare stvarno rimske lončarske peći, na tada nađeni materijal nije nažalost nigdje publiciran, a tokom rata je uslijed ratnih prilika nestao. Šeper⁸ misli, da se zbog primitivnog oblika peći tu može pretpostavljati samo izrada prostog posuđa, no nije isključeno, da će se jedamput pronaći i radionica boljeg posuđa.

Brunšmidovom publikacijom sigilate iz Murse koristila se za analogije s Brigecijem G. Juhász⁹, dok se Pakatovim proizvodima nađenim u Osijeku, opširnije pozabavila K. Kiss.¹⁰ Ona je došla do zaključka, da je Pakatova roba mogla doći u Mursu samo trgovinom, ali su se u Mursi, ipak mogle izrađivati i posude od uvezenih Pakatovih kalupa.¹¹

U istom broju tog časopisa Fremersdorf se pozabavio rajnskim uvozom u Podunavlje, pa navodi, da se u Osječkom muzeju nalazi mnogo ulomaka Rajncabernske i Vesterndorfske sigilate.¹²

Kako nas od Brunšmidove publikacije dijeli već 57 godina, a u tom razdoblju je sakupljen velik broj novih ulomaka sa pečatima, nastala je potreba, da se taj novi materijal objavi. Zbog velike množine primjeraka, ovom prilikom su obrađeni samo oni s pečatom, a podijeljeni su u dvije grupe (ukrašena i glatka sigilata).

Većina ovdje objavljenih primjeraka pripada Muzeju Slavonije, dok je jedan mali dio vlasništvo Antičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, koji ih je kupio 1927. godine od osječkog sabirača A. Frimla, a drugi je u privatnom posjedu osječkog suca u m. Đ. Radanovića, koji ih je sam skupio. Ovom prilikom želim se zahvaliti upravi Arheološkog muzeja u Zagrebu kao i drugu Radanoviću, koji su mi dopustili da objavim ovaj materijal, koji se nalazi u njihovom posjedu.

I među onim primjercima, koji se nalaze u Muzeju Slavonije, izdvajaju se posebne skupine po darovatelju i vremenu, kada su došle u Muzej. Točne okolnosti nalaza nisu za njih poznate, ali vjerojatno potječu s područja Donjeg grada Osijeka. Prva je zbirka Zucker, nabavljena 1903. godine, druga zbirka Liska i treća zbirka Mužnaj. Iz starog fundusa Muzeja ima i znatan broj primjeraka, kojima se ne zna mjesto nalaza,

no i za te je vjerojatno, da potječu iz Osijeka. Jedan primjerak potječe iz Dalja, bez točnih podataka o mjestu nalaza.

U novije vrijeme najviše je primjeraka nađeno prilikom radova na uređenju tržnice na trgu V. Nazora u Donjem gradu i kod kopanja temelja za zgrade u »Savićevom« prolazu (između trga V. Nazora i Vukovarske ceste) i na Vukovarskoj broj 107 i 97, nedaleko od Savićevog prolaza.

A. RELJEFNO UKRAŠENA SIGILATA

Ogromna većina ulomaka ukrašene sigilate iz Murse pripada tipu Dragendorf 37 (tabla I), samo jedan primjerak pripada tipu Dragendorf 30 (tabla III, 2), dok se raniji tip Dragendorf 29 u Mursi uopće ne pojavljuje. Zato se kod primjeraka koji pripadaju tipu Dragendorf 37 (polukuglasta zdjela) to ne će posebno označavati. U ovom radu služit ćemo se Dragendorfovom podjelom oblika terra sigillatnih posuda na tipove, koji su označeni brojevima od 1 dalje, i koja se danas uglavnom općenito prihvaća¹³, dok se tipovi figuralnog i ornamentalnog ukrasa navode po Déchelettovoj i Ludowicijevoj podjeli.¹⁴ (Vidi popis kratica na kraju članka). Caklina je na većini primjeraka sjajna, crvene boje, a faktura i pečenje odlični, tako da će se i tu posebno navoditi samo odstupanja od toga.

Manji ulomci reljefno ukrašene sigilate prikazani su crtežima (broj uz njih odgovara broju u tekstu), dok su veći ulomci i cijele posude predstavljeni na tablama s fotografijama. Njihovi pečati nacrtani su još posebno na tablama s crtežima. Crteži su dani u prirodnoj veličini.

Po tehničkoj izvedbi pečati na ovoj grupi mogu se podijeliti na tri vrste: 1. na onakove sa reljefnim slovima u ukrasnom polju ili ispod njega; 2. na udubljene na reljefnoj letvici u ukrasnom polju (većinom retrogradni); 3. na reljefne u udubljenoj letvici iznad ukrasnog polja. — Kod navođenja početa bit će navedena i njegova vrsta po tehničkoj izvedbi.

Na kraju opisa svakog primjerka navodi se da li je taj pečat spomenut već od Brunšmida, kao i mjesto i doba izrade prema literaturi, koja mi je stajala na raspolaganju.

1. Mala zdjela, restaurirana, inv. br. 5882, zbirka Zucker, t. I, 1. U naizmjenično poredanim poljima nalazimo Amora, tip. Déch. 265; sličan se nalazi i na dvije Paternove zdjele iz Osijeka (v. naš broj 24 i 25); dalje uski dugoljasti predmet s trostrukim takozvanim »Andrijinim križem«, kao i na ulomcima iz Ō-szönya (Juhász, Brigetio, VI, 22, VII, 10); zatim Amor Déch. 264 u polumedaljonu. Reljefni pečat A L B V C I (sl. 2) sličan je pečatu iz Ō-Szönya, Juhász, Brigetio, XLIV, 8. Brunšmid ga ne spominje.

Lezoux, Trajan-Antonin.

2. Ulomak dna male zdjele, trg V. Nazora, zbirka Radanović, sl. 1, sa listom sličnim Lu P 26 i retrogradnim pečatom udubljenim slovima (B) F A T T O N I; sličan list i pečat nalaze se na ulomku iz Budimpešte, Nagy, sl. 14, br. 19; isti pečat poznat je i iz Ō-Szönya, Juhász, Brigetio, XLIV, 44, dok Brunšmid, 134, 79, čita pogrešno na jednom drugom ulomku iz Osijeka »COTTA?«. U uglu se još vide ostaci vriježe. Slabija caklina svjetlije boje.

Rheinzabern, Antonin.

3. Velika zdjela, restaurirana, inv. br. 5879, zbirka Zucker, tb. I, 2, sa interesantnim reljefnim ukrasom, koji prikazuje naizmjenično dva različita para gladijatora u borbi: prvi su nagi šakači, a drugi su naoružani kratkim mačem i s pravokutnim štitom i šljemom; slični su tipu Lu M 75; treći par, koji dolazi samo jedamput, otisnut je nejasno, ali se raspoznaje jedan borac u kratkoj tunici i oklopu, s okruglim štitom, šljemom, kratkim mačem (sličan Déch. 122), i drugi nag, s mačem?, iza njega je Atena (slična Déch. 81) s kopljem i okruglim štitom. Ova se grupa izdvaja od prethodnih, možda se radi o prikazu borbe Hektora i Ajaksa, ispor. Déch. II, br. 122 i 123, i medaljon br. 23 iz Vichyja, samo što je izvedba kod nas mnogo grublja. Ornament u obliku položenog S dolazi i na jednom ulomku s retrogradnim pečatom C E R I A L I) iz Budimpešte, Nagy, sl. 9, br. 17.

Pečat C E R I A L I S udubljenim slovima na letvici ispod jajastog niza (sl. 2), slabo otisnut; na fotografiji nije vidljiv; sličan dolazi u Ó-Szönyu, Juhász, Brigetio, XLV, 67. Brunšmid, 131, 15, spominje zdjelicu Drag. 27 s pečatom C E R I A L I M A i ulomak ruba zdjele Drag. 37 s ostatkom pečata (C E) R I A L F (o. c. 135, 92).

Rheinzabern, Antonin.

4. Ulomak donjeg dijela zdjele, trg V. Nazora, zbirka Radanović, sl. 1. Veliki raščlanjeni list sličan Lu R 31, i pečat C E R I A L I S udubljenim slovima na reljefnoj letvici, sličan prethodnom, dalje ostatak vriježe i dolje završni vijenac od dvostrukih listova; ulomak sa sličnim vijencem iz Budimpešte donosi Nagy, sl. 11, br. 18; iznad su dva niza životinja u trku i retrogradni pečat (C E) R I A L I S F (o. c. sl. 8, br. 18).

Rheinzabern, Antonin.

5. Veći ulomak zdjele, inv. br. 2695, Osijek?, tb. IV, 1. Ispod jajastog niza dolaze polja s različitim figurama: golub Déch. 1038, Apolon s lirom Déch. 52; isti se nalazi na dva ulomka iz Budimpešte (Finály, str. 84, sl. 4 i 5); desno Neptun Déch. 14, kao na Cinnamovom ulomku iz Salzburga (Koblitz, II/1), zatim zec Déch. 950a i panter Déch. 798. Pečat C I N N A M I (sl. 2) udubljenim slovima, retrogradno, na letvici u polju; sličan iz Ó-Szönya, Juhász, Brigetio, XLV, 73.

Lezoux, Trajan-Antonin.

6. Ulomak donjeg dijela s ostatkom prstenaste noge, inv. br. 5658d, Osijek?, sl. 2; lijevo u medaljonu hipokamp Déch. 36, sličan na Cinnamovom ulomku iz Salzburga, Koblitz II/1, i delfin sličan Déch. 1050. Desno je ostatak reljefnog pečata (C I N N A) M I O F, isporedi Juhász, Brigetio XLV, 75. Ispod donje reljefne crte nalazi se rupica za (sad ispalu) olovnu spojnicu, kojom je spojen još u antici, znak, koliko je ova vrst posuđa bila cijenjena.

Lezoux, Trajan-Antonin.

7. Ulomak donjega dijela, inv. br. 5871, Osijek?, sl. 2. Čaklina znatno oštećena, lijevo i desno vriježe, u sredini medaljon s Viktorijom Déch. 474. Dvostruki kružni ornament od crtica dolazi na jednom Cinnamovom ulomku iz Ennsa, Karnitsch, Enns, tb. XVIII, 7. Reljefni retrogradni pečat C I N N A M I, sličan iz Ó-Szönya, Juhász, Brigetio, XLV, 71. Brunšmid, 131, 16, navodi ulomak Drag. 37 s istim pečatom.

I na ovom ulomku nalazi se olovna spojnica.

Lezoux, Trajan-Antonin.

8. Ulomak gornjeg dijela i trbuha, inv. 6052a, rov za kanalizaciju na istočnoj strani trga V. Nazora, sl. 1. Ispod jajastog niza srcolik i sikomorin list, ptica Déch. 1034 i pečat velikim reljefnim slovima: /C I / N N A M I O F; isti na jednom ulomku iz Ó-Szönya, Juhász, Brigetio XLV, 72. Da je i ovaj ulomak bio spajan još u antici, dokazuje olovna spojnica i rupa za drugu spojnicu.

Lezoux, Trajan-Antonin.

9. Ulomak donjeg dijela, inv. br. 7089, Vukovarska 107, zbirka Mužnaj, sl. 1. Rub medaljona, vriježe i reljefni retrogradni pečat C I N N A / M I O F /, isporedi Juhász, Brigetio, XLV, 71.

Lezoux, Trajan-Antonin.

10. Ulomak donjeg dijela, trg V. Nazora, zbirka Radanović, sl. 1. U ostatku medaljona koračajući nagi muškarac Déch. 403; ostatak retrogradnog reljefnog pečata /C I N / N A M I, kao Juhász, Brigetio, XLV, 71.

Lezoux, Trajan-Antonin.

11. Ulomak trbuha, trg V. Nazora, zbirka Radanović, sl. 2. Ostatak malog medaljona s pticom Déch. 1038? i gornji dio nagog muškarca, Retrogradni reljefni pečat C I N N A M / I /, kao Juhász, Brigetio XLV, 71.

Lezoux, Trajan-Antonin.

12. Ulomak ruba, inv. br. 6049c, rov za kanalizaciju na istočnoj strani trga V. Nazora, sl. 2. Pečat C I N T V S M / V S F / reljefnim slovima iznad jajastog niza, sličan iz Ó-Szönya, Juhász, XLV, 76. Brunšmid, 131, 15, spominje retrogradni pečat C I N T V S M V / S na dnu veće kupice Drag. 33.

Lavoye, Hadrijan-Antonin.

13. Isto, inv. br. 2402b, Osijek, sl. 2; ostatak pečata /C I N T V S / M V S F. Lavoye, Hadrijan-Antonin.

14. Polovina zdjele, inv. br. 5994, Dalj, tb. II, 1. Ispod uskog slabo otisnutog jajastog niza dolaze u naizmjenično poredanim medaljonima i poljima slijedeći figure s lijeva u desno: Viktorija Déch. 480, pas Lu T 205; isti na ulomku iz Budimpešte (Kuzsinszky, str. 370, sl. 383), te na Firmovoj zdjeli iz Osijeka, naš broj 22; dalje mali pas u trku, Pan sa dvojnicama (isporedi Abramić, Ptuj, str. 100, sl. 43-također Kobnertova kupa, tip Drag. 30); ispred njega plešući Satir s tirsom, Déch. 350; desno u medaljonu muškarac, ispod njega lav u trku. Pečat reljefnim slovima C O B N E R T V S F (sl. 3), isporedi Juhász, Brigetio, XLV, 78, i Abramić, Ptuj, l. c. Brunšmid ga ne spominje.

Rheinzabern, Antonin.

15. Veći ulomak zdjele, inv. br. 6937, Osijek, rov za telefonski kabel preko Vukovarske ceste, između broja 97 i 118, u gomili ulomaka rimske žbuke i opeka, tik ispod sjevernog ruba ceste, na dubini od 0,8 m, tb. II, 2. Slabo otisnut jajasti niz, orao Lu T 279 u medaljonu (isti na ulomku iz Budimpešte, Nagy, sl. 7, br. 26), Minerva, isporedi također Nagy, sl. 13, br. 45), slabo otisnuta preko dva bobičasta prutića, Amori Lu M 95 i Lu M 288 u medaljonu, dolje pas, Lu T 75, u trku. Pečat reljefnim slovima sličan prethodnom: C O B N E R T V S F (sl. 1). Čaklina slabija nego kod prethodnog.

Rheinzabern, Antonin.

16. Ulomak gornjeg dijela, inv. br. 5662a, Osijek?, sl. 3; jajasti niz kao kod prethodnog, gornji dio Viktorije Déch. 480, lijevo ostatak re-

ljevog pečata /COBNE/R T V S F, kao prethodni. Caklina tamnija i manje sjajna.

Rheinzabern, Antonin.

17. Ulomak gornjeg dijela, inv. br. 2694b, Osijek?, sl. 1. Jajasti niz, Amor okrenut na lijevou u medaljonu; list Lu P 27, bobičasta pregrada i rub medaljona sa stručnjim dijelom neke četveronožne životinje. Ostatak letvice s udubljenim natpisom C O /MITIALISF?).

Rheinzabern, M. Aurelije, Komod.

18. Mali ulomak gornjega dijela, inv. br. 2703, donji grad, topnička vojarna 1895. godine, sl. 1; kopljasti list Lu P 17, ostatak retrogradnog udubljenog pečata C O M /ITIALISF?), slični iz Lauriakuma, Karnitsch, Laur. IX, 11, 14, 16, i Brigecija Eicher, III/2. Brunšmid, 131, 18a, b, spominje dva ulomka također Drag. 37, s pečatom COMITIALISF; jedan je retrogradan, Caklina manje sjajna.

Rheinzabern, M. Aurelije, Komod.

19. Isto, inv. br. 5672, Osijek, sl. 1, dijelovi dviju većih životinja u trku, ostatak pečata kao gore (C O M /ITIALISF?).

Rheinzabern, M. Aurelije, Komod.

20. Ulomak gornjega dijela, inv. br. 6304, zbirka Liska, sl. 3. Otvoreno crvena, slaba sjajna, mjestimično oštećena caklina. Ispod jajastog niza čaplja Déch. 1001, list sličan Déch. 1168, dio vriježe i drugog lista, te pečat udubljenim slovima: D E C M I N /VSF?/. Brunšmid ga ne spominje.

Westerndorf. M. Aurelije.

21. Veći ulomak donjeg dijela, inv. br. 2733, Osijek, tb. IV, 2, polja s figurama, lijevo ostatak medaljona s nogom muškarca, u sredini noge plesača Déch. 372, vijugast ornamet i dva rombična predmeta, kao na ulomku iz Budimpešte (Finály, str. 84, sl. 4), i na Attilovoj zdjeli iz Cinnamovog kalupa iz Salzburga (Koblitz, tb. II/1). Dalje desno noge muškarca, na koga skaču dva psa, isporedi Nagy, sl. 12, br. 54. Pečat udubljenim slovima, retrogradno: /D/ O I I C C V S (Doeccus, sl. 3. Brunšmid ne spominje.

Lezoux, Antonin.

22. Zdjela, inv. br. 5877, Osijek?, tb. III., 1. restaurirana od velikog ulomka, ispod jajastog niza u tri sačuvana medaljona su s lijeva u desno: pas Lu T 205; isto takav dolazi i na ulomku iz Budimpešte (Kuzsinszky, str. 370, sl. 381), i našem broju (COBNERTVVSF); dalje zec Déch. 950a, te pas Lu T 75 (Déch. 935). Između medaljona su Venera Déch. 179a na bradatoj glavi i žena Déch. 205 (Lu M 26), poznata i sa jednog ulomka iz Budimpešte (Nagy, sl. 12. br. 48), kao i sa ulomka Respektove zdjele iz Ó-Szönya (Eichler, III/3). Pečat F I R M V S sl. 2 udubljenim slovima na reljefnoj letvici, sličan iz Brigecija, Juhász, Brigetio, XLV, 111 b. Brunšmid, 132, a—c, spominje tri ulomka s pečatom FIRMVSFE, dva tipa Drag. 18/31 i 1 Drag. 33.

Rheinzabern, Antonin.

23. Kupa Drag. 30, inv. br. 5880, Osijek?, restaurirana, tb. III, 2; slabo otisnut jajasti niz, medaljoni s bradatom glavom Pana, Lu M 9, slična dolazi na jednom Cinnamovom ulomku iz Fischamenda kod Karnuntuma (Ber, Carn. za 1901, sl. u tekstu 15, br. 6). Medaljoni su odijeljeni uskim duguljastim predmetom s trostrukim »Andrijinim križem«, kao na

našem broju 1 (ALBVCI). Nejasno otisnut pečat retrogradnim udubljenim slovima: M E R C/ATORM?/. Brunšmid ne spominje.

Lezoux, Trajan-Antonin.

24. Polovina zdjele, inv. br. 2935, Osijek, zbirka Zucker, tb. IV, 3; slabo sjajna caklina crvene do crne boje. Ispod jajastog niza karakterističnog za Paterna izmjenjuju se u raznolikim poljima Amor Déch. 265, isporedi naš broj 1 (ALBVCI), žena Déch. 540, tronožac Déch. 1070, Hermes Déch. 289. Sačuvao se i ostatak prstenaste noge, a rupe za spojnice svjedoče, da je bila restaurirana još u antici. Retrogradni reljefni pečat P A T E R N I (sl. 3) ima analogije u Ő-Szönyuju, Juhász, Brigetio, XLVII, 209, i u Salzburgu, (Koblitz, II/2). Brunšmid ne spominje.

Lezoux, Trajan-Antonin.

25. Ulomci zdjele slične prethodnoj, inv. br. 5679, Osijek, sl. 3; znatno oštećena caklina, jajasti niz i podjela na polja slično kao na prethodnoj; od ukrasa pojavljuju se također tronožac Déch. 1070, medaljon s Amorum 265 (posebni ulomak s malim ostatkom Amora, nije prikazan na našoj slici), dok se od prethodnog razlikuje životinjom (zec?) u trku, sličnom Déch. 942, i golobradom glavom s dugom kosom, Déch. maska 695 (na našoj slici se ne vidi). Pečat P A T E R N I isti kao prethodni, samo horizontalno.

Lezoux, Trajan-Antonin.

26. Manji ulomak slične zdjele, inv. br. 6125, Osijek, pred bolnicom 1954., sl. 2. Od ukrasa dolazi Amor kao gore, te ostatak istog pečata kao prethodno.

Lezoux, Trajan-Antonin.

27. Ulomak ruba, inv. br. 5674c, Osijek?; reljefni pečat iznad ostatka jajastog niza: R I P A N V S F (sl. 2). Identičan pečat iz Ő-Szönya objavio je Eichler, VI, 9. Brunšmid ne spominje.

Westerndorf, M. Aurelije.

28. Ulomak donjeg dijela, inv. br. 5630, Osijek?, sl. 3; dolje završni vijenac od četverostrukih listova, površina je bila podijeljena na polja, od kojih se u gornjem sačuvao tordirani rub medaliona, a u donjem pas u trku, Déch. 915?, sličan dolazi i na našem broju 25 (PATERNI). Ispod vijenca na letvici udubljenim slovima teško čitljivi natpis: ...I I I S N I V O?

29. Mali ulomak zdjele, Zagreb. Arheološki muzej, kupljeno od O. Frimla 1927. godine, nalazište Osijek, sl. 2. Neznatni ostaci stiliziranog lista, pregrade, ruke i girlande. Pečat retrogradnim udubljenim slovima: I O V E N T I; isti na jednom ulomku iz Ő-Szönya, Juhász, Brigetio, XLVI, 129, Brunšmid ga ne spominje.

Rheinzabern, Antonin.

30. Radi potpunosti donosimo ovdie još ulomak ruba (Westerndorf?) s grafitom: S E C V N D V S B/, sl. 4., inv. br. 5674 a, Osijek?

B. GLATKA SIGILATA

Sačuvani su ulomci dna s niskom koničnom nogom, po kojoj se također razlikuju od ukrašene sigilate. Od oblika zastupljeni su uglavnom veća ili manja čaša Drag. 33 (sl. 5, 3) i tanjuri Drag. 18/31 (sličan na sl. 5,1) i Drag. 32 (sl. 5,2). Mnogim ulomcima se zbog neznatnih dimenzija ne može odrediti tip. Pečat je izveden uvijek reljefnim slovima u udublje-

noj letvici preko sredine nutarnje strane dna, te je kod čaša Drag. 33 često praćen malim kružićem udubljenim oko sredine letvice (v. sl. 4, br. 32), dok kod tanjura često dolazi veća kružna traka izvedena od poprečno utisnutih gusto poredanih paralelnih kratkih crtica u više redova. — Svi pečati glatke sigilate prikazani su na slici 4. pod istim brojem, kao u tekstu.

31. Polovica dna tanjura Drag. 32, inv. br. 6971, Donji grad, Savićev prolaz. Ostatak pečata A B B O F; sličan kod Juhász, Brigetio, XLIV, 1 /Drag. 33/, i kod Karnitscha, Laur. IX. 1. Brunšmid ga ne spominje. Promjer noge 11,8.

Rheinzabern, Hadrijan-Antonin.

32. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 2365a, Osijek, pečat A D V O C I S I O. Brunšmid ima /A/DVOCISI, Drag. 37 (o. c. 134, 75). Promjer noge: 3,7 cm. Lezoux, Hadrijan-Antonin.

33. Ulomak dna, možda Drag. 18/31, trg V. Nazora, zbirka Radanović. Ostatak retrogradnog pečata (AN) N I. M, identičan s pečatom iz Karnuntuma (Ber. Carn. za 1904/5, sl. 39, br. 9. str. 75/6). Brunšmid, 134, 73, navodi pogrešno Cinna(?). Noga se nije sačuvala. Na slici nije prikazan.

34. Ulomak dna Drag. 18/31, okolnosti nalaza kao gore, pečat A N N I. M isti kao gore, potpun (v. sl. 4). Promjer noge 5,5 cm.

35. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 2801, Osijek 1896. kod kopanja kanala u Donjem gradu: pečat A V E N T I N I M, isporedi Juhász, Brigetio, XLIV, 33, Drag. 33, Kuzsinszky, str. 376, također Drag. 33, i Brunšmid, 130,4, Drag. 33. Promjer noge: 4 cm. Lezoux, Hadrijan-Antonin.

36. Ulomak dna, možda Drag. 18/31 (nema noge), Savićev prolaz, zbirka Mužnaj, inv. br. 7007. Pečat B A N N A C V S F E, okružen iscrtkanom trakom. Brunšmid, 130,7, spominje isti pečat (Drag. 32).

37. Ulomak dna Drag. 18/31, inv. br. 3345b, Osijek?, slabo otisnut retrogradni pečat B E L L A T T I M. Brunšmid ga ne spominje. Promjer noge: 10.

La Graufesenque, I. st.

38. Dno veće čaše Drag. 33. inv. br. 2365e, Osijek?, pečat C A R A N T I N I. M Sličan na zdjelici Drag. 24/25 iz Karnuntuma (Ber. Carn. za 1901., sl. 54. br. 1, str. 113). Brunšmid ga ne spominje. Promjer noge 4 cm.

Lezoux, Dominicijan, Trajan?

39. Ulomak dna Drag. 18/31, trg V. Nazora, zbirka Radanović, Pečat C A R A T I (M?). Brunšmid ne spominje. Noga: 6 cm.

40. Ulomak dna, atipičan, trg V. Nazora, zbirka Radanović, vrlo oštećena caklina, ostatak pečata: C I N T V (SMVSF?). Brunšmid, 131,15, spominje retrogradni pečat CINTVSMVS (Drag. 33).

Lavoye, Hadrijan-Antonin.

41. Isto, pečat CINTVSM (VSF?), kao prethodno.

Lavoye, Hadrijan, Antonin.

42. Dno tanjura Drag. 18/31, inv. br. 7092, Vukovarska 107, zbirka Mužnaj, pečat C I N T V S M V S F. Noga: 9. cm.

Lavoye, Hadrijan, Antonin.

43. Ulomak dna, Drag. 32, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat C O T T A L (VSFE). Ovaj pečat poznat je iz Budimpešte, Finály, str. 97, br. 44 (COTTALVSF); Brunšmid, 131, 20, spominje ulomak dna s istim pečatom, i ulomak pečata (COTTA) L V S F E, o. c. 135, 90.

44. Čaša Drag. 33, restaurirana, inv. br. 5889, Osijek?, pečat D I V I X I. Brunšmid, 135, 97, navodi ulomak dna Drag. 18/31 s ostatkom pečata (D)IVIXF. Noga 5,4, otvor 13,5 visina 6,5 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin?

45. Ulomak dna čaše Drag. 33, inv. br. 6916, Osijek, Donji grad, rov za vodovod pred Šumadijskom 5; ostatak istog pečata D I V I X (I). Noga: 4,8 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin. Na slici nije prikazan.

46. Ulomak dna čaše Drag. 33, inv. br. 2365, Osijek, pečat D O C C A L . . ; Juhász, Brigetio, XLV, 103, ima DOCCALVS (Drag. 33); Finály, 97, 48, navodi DOCCALI (Budimpešta). Brunšmid ne spominje. Noga 4 cm.

Lezoux i Istočna Galija, Hadrijan.

47. Tanjur Drag. 32, inv. br. 2613, Osijek?, restauriran, pečat nepravilnim slovima: D O N A T V S F?. Brunšmid ne spominje. Noga 10,6, otvor 18, visina 5 cm.

48. Tanjur sličan Drag. 18/31, restauriran, inv. br. 7110, Vukovarska cesta, rov za vodovod, nađen zajedno s ulomcima crnog rimskog provincijalnog lonca, velike sive posude i crvenog ćupa, na dubini 1,5 m, u maloj jami ukopanoj u zdraviciispod kulturnog sloja. Slabo otisnut teško čitljiv pečat F A T A L V S F ? (čitanje nije sigurno). Oko pečata iscrtkana traka. Koblitz (sl. 1, br. 22) ima također nesigurni pečat (?) ATALVS? (Drag. 33) iz Salzburga. Brunšmid ne spominje. Noga 11, otvor 26,6, visina 9 cm.

49. Dno Drag. 18/31, inv. br. 6294, zbirka Liska, caklina dosta oštećena, pečat G E N I A L I S F. Brunšmid, 132,31, ima sličan pečat, također Drag. 18/31. Promjer noge 8,6 cm.

Rheinzabern, Antonin.

50. Ulomak dna veće zdjele. atipičan, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat G I P P I. M. Brunšmid, 132,32 a—e, navodi 5 ulomaka s takvim pečatom (1 Drag. 33 i 4 Dag. 18/31).

Lezoux, Antonin.

51. Tanjur Drag. 32, restauriran, sl. 5,2, inv. br. 506, Osijek, slabo otisnut pečat I V S T I M A ?, okružen poprečnim crticama i koncentričnim kružnicama. Juhász, Brigetio, XLVI, 40, ima ulomak Drag. 31 s IVSTI MA. Brunšmid ga ne spominje. Noga 12, otvor 29,5, visina 7,5 cm.

52. Dno čaše Drag. 33, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat M A / L / L E D O (?); Brunšmid ga ne spominje. Promjer noge: 4,4 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin.

53. Dno velike čaše Drag. 33, inv. br. 5928, Donji grad, Saponija 1937., pečat M E L A V S S V S. Brunšmid ne spominje. Noga: 5,5 cm. Heiligenberg i Rheinzabern, Trajan-Antonin.

54. Dno Drag. 18/31, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat MELAVSVSF; slične pečate iz Ó-Szönya donosi Juhász (Brigetio XLVII, 194, 195 i 197), a iz Budimpešte Finály (str. 98, br. 87) (MELAVSVSFE). Tamno crvena caklina bez sjaja. Promjer noge: 9 cm.

Heiligenberg i Rheinzanern, Trajan-Antonin.

55. Dno tanjura Drag. 32, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat M V X T V L L I M. Brunšmid spominje jedan pečat iz Osijeka, sada u Budimpešti, o. c. 137,130. Promjer noge: 9 cm.

Lezoux, Trajan-Hadrijan.

56. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 7090, Vukovarska cesta 107, zbirka Mužnaj, pečat = O S B I M A I =, sličan kod Juhász (Brigetio, XLVII, 204, Drag. 33). Brunšmid ne spominje. Na vanjskoj strani ugrebeno veliko X. Noga: 5,5 cm.

Lezoux, Trajan-Hadrijan.

57. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 6903, trg V. Nazora, iznad rimskog groba od opeka s novcem Aurelijana. (V. E. Spajić, »Rimski grob« u ovom broju Zbornika). Pečat P A T E R C L I N I O F; sličan pečat istog majstora isporedi Juhász, Brigetio, XLVII, 208 Drag. 33), a dva iz Budimpešte Finály (str. 98, br. 95). Brunšmid ne spominje. Noga: 5,1 cm.

Lezoux, Hadrijan-Antonin.

58. Ulomak dna Drag. 32, inv. br. 3343b, Osijek?, slabo otisnut pečat: P R I / M / I T I V S, sličan iz Ó-Szőnya (Juhász, Brigetio, XLVIII, Drag. 32) i niz Budimpešte (Kuzsiszky, str. 378, PRIMITIV) ..., Drag. 33). Brunšmid ne spominje. Promjer noge 9,6 cm.

Rheinzabern, Hadrijan-Antonin.

59. Ulomak dna tanjura Drag. 32, inv. br. 3343c, Osijek?, ostatak pečata /PRIMI/TIVoS; dva takova iz Budimpešte navodi Finály (str. 98, br. 102 i 103). Brunšmid ne spominje. Promjer noge: 11,5 cm.

Rheinzabern, M. Aurelije.

60. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 2365c, Osijek, pečat /Q/V I N T I. M. Sličan iz Ó-Szőnya (Juhász, Brigetio, XLVIII, 244, Drag. 33) i iz Budimpešte (Finály, str. 99, br. 115. Brunšmid ne spominje. Promjer dna: 4 cm.

Montans i La Graufesenque, Klaudije-Vespazijan.

61. Čaša Drag. 33, restaurirana, inv. br. 2299, Osijek, pečat Q V I N T I. M. kao prethodni. Promjer dna 4, otvor 11, visina 5 cm.

Montans i La Graufesenque, Klaudije-Vespazijan.

62. Dno tanjura Drag. 32, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat R E G V L I N S F C. Iz Ó-Szőnya (Juhász, Brigetio, XLVII, 257) poznat je s jednog primjerka Drag. 31 pečat REGVLIVSF, dok je u Ptuj u Abramić, Ptuj, str. 99) nađen pečat RIIGVLINV/. Brunšmid ne spominje. Promjer noge: 11,3 cm.

Rheinzabern, Hadrijan-Antonin.

63. Manji ulomak dna Drag. 32, trg V. Nazora, zbirka Radanović, pečat: /S/A X A M I M; isporedi Juhász, Brigetio, XLVIII, 278 (Drag. 33) i Finály, str. 99, br. 135. Brunšmid ne spominje.

Lezoux, Antonin.

64. Ulomak dna tanjura Drag. 18/33, inv. br. 2850, pečat S E V E R I A N V S V F (A i N u ligaturi). Pečat istog majstora iz Salzburga donosi Koblitz, str. 387, br. 16 (dno tanjura). Brunšmid ne spominje. Noga: 11 cm. Čaklina svjetlija, oko pečata iscrtkana traka.

Rheinzabern, Hadrijan-Antonin.

65. Ulomak dna čaše Drag. 33, inv. br. 7120, Osijek, Vukovarska cesta 107, zbirka Mužnaj, pečat S I I X T I. M; isti iz Ó-Szőnya v. Juhász,

Brigetio, XLVIII, 296. Poznat je također iz Ptuja (Abramić, Ptuj, str. 99). Brunšmid, 133, 60, spominje dva primjerka s istim pečatom (Drag. 33). Noga: 5,5 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin.

66. Ulomak dna, možda Drag. 18/31, inv. br. 3343a, Osijek?, pečat STABILIS F. Isti pečat iz Ó-Szönya (Juhász, Brigetio, XLVIII, 300), Budimpešte (Finály, str. 100, br. 149), Ptuja (Abramić, Ptuj, str. 99). Brunšmid, 134, 62, Drag. 18/31, pogrešno STABIRVSF. Tamno crvena caklina bez sjaja. Promjer noge: 9 cm.

Rheinzabern, Antonin.

67. Dno tanjura Drag. 18/31, inv. br. 6956, Osijek, Savićev prolaz, u gomili ulomaka rimske žbuke, vrlo oštećena caklina, pečat TERTVLLV/S/, isporedi Juhász, Brigetio, XLIX, 316. Brunšmid ne spominje. Noga: 9 cm.

Westerndorf, Antonin.

68. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 2365d, Osijek?, slabo čitljiv pečat TICOTALIM?, čitanje nesigurno. Brunšmid ne spominje. Noga: 4,2 cm.

69. Čaša Drag. 33, restaurirana sl. 5,3, iv. br. 5892, Osijek, pečat VEGETI. M, sličan iz Ó-Szönya (Eichler, VI, 13, Drag. 33). Brunšmid, 134, 66, navodi 5 ulomaka (4 Drag. 33 i 1 Drag. 18/31) s takvim pečatom. Promjer noge 4, otvor 10,2, visina 5 cm.

Lezoux, Antonin.

70. Veći dio tanjura Drag. 32, trg. V. Nazora, zbirka Radanović, pečat VERVSFE C. Finály, str. 100, br. 163 ima VERVS FEI; Brunšmid, 134, 68, navodi ostatak pečata VERVS na rubu Drag. 37, ustvari SEVERVS.

Rheinzabern i Westerndorf, Antonin.

71. Ulomak dna možda Drag. 18/31, inv. br. 5867e, Osijek?, pečat: VICTORINVS FE, okružen trakom od kosih crtica; isti pečat iz Ó-Szönya navodi Juhász (Brigetio, XLIX, 344, Drag. 31), poznat je i iz Ptuja (Abramić, Ptuj, str. 99), Budimpešte (Finály, str. 100, br. 167—9, Nagy, str. 217, br. 20, Drag. 33, Kuzsinszky, str. 378, Drag. 32 i 33). Brunšmid, 134, 69, navodi VICTORINVSF, Drag. 31. Noga 11 cm.

Rheinzabern, Antonin.

72. Dno tanjura Drag. 32, inv. br. 7065, rov za kanal ribarnice na sjevero-istočnoj strani trga V. Nazora, pečat VICTORINVS, slabo otisnut. Caklina svjetlija i oštećena. Na dnu ugrebena veliko X. Noga: 9,2 cm.

Rheinzabern, Antonin.

73. Dno čaše Drag. 33, Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 1744, kupljeno 1927. od O. Frimla. Pečat DIVICATVS. Slični iz Budimpešte (Nagy, str. 215, br. 5, Drag. 33, i Finály, str. 97, br. 48). Brunšmid, 131, 23, navodi ulomak dna velike zdjele s takvim pečatom. Promjer noge: 4 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin.

74. Dno čaše Drag. 33, isto kao prethodno, pečat SIIVIIRI. M. Poznat je iz Ó-Szönya (Juhász, Brigetio, XLVIII, 291, Drag. 33). Brun-

šmid, 133, 59, navodi pečat SEVERV/S/ sa ruba Drag. 37. Promjer noge: 4,1 cm.

Lezoux, Trajan-Antonin.

NEČITLJIVI I NEPOTPUNI PEČATI:

75. Dno čaše Drag. 33, inv. br. 6296, zbirka Liska, nečitljiv pečat. Promjer noge 4,1 cm. Malo oštećena tamno crvena caklina.

76. Zdjela Drag. 32, restaurirana, inv. br. 2259, Osijek, Donji grad, »Kalvarija«, vrlo slaba tamno sivkastocrvena caklina, nečitljiv pečat. Noga 10, otvor 25,5, visina 6,5 cm.

77. Polovica dna tanjura Drag. 31, Osijek, Vukovarska cesta, rov za vodovod, zbirka Radanović, slabo otisnut pečat A V...F? Promjer noge: 9 cm.

78. Ulomak dna čaše Drag. 33, inv. 6286, zbirka Liska, ostatak pečata: /?/....A L I.

79. Ulomak dna, Drag. 33, trg. V. Nazora, zbirka Radanović, ostatak pečata /AMI/.

80. Ulomak dna Drag. 31, ostatak pečata FA/....?/, inv. br. 5867h, Osijek, Brunšmid, 132, 28, spominje FATO FEC, Drag. 31. Oko pečata iscrtkana traka. Promjer noge: 9,5 cm.

81. Ulomak dna Drag. 32, inv. br. 6300, zbirka Liska, ostatak pečata I C/...?/; promjer noge: 9,7 cm.

82. Ulomak dna Drag. 18/31, trg V. Nazora, zbirka Radanović, ostatak pečataLLI.M. Promjer noge: 11 cm.

83. Ulomak dna Drag. 32, inv. br. 3343d, Osijek, ostatak pečata /MA/M M I O? (slabo čitljiv). Brunšmid, 133, 45, ima pečat MAMMI, Drag. 33. Noga: 9,2 cm.

84. Ulomak dna Drag. 32, trg V. Nazora, zbirka Radanović, vrlo slaba crvenkasto-ljubačista caklina, slabo pečena svijetlo smeđa glina, ostatak pečata: N E P....?

85. Ulomak dna Drag. 31, inv. br. 2358f, Osijek, ostatak pečata OFM, Promjer noge: 9 cm.

86. Ulomak dna čaše Drag. 33, trg V. Nazora, zbirka Radanović, slabo čitljiv pečat: P E R C V S/....?/. Promjer noge: 4 cm.

87. Ulomak dna veće zdjele, inv. br. 2400c, Osijek, početak pečata P R I/...?/.

88. Ulomak dna tanjura Drag. 32, inv. br. 6039, trg V. Nazora, nečitljiv ostatak pečata: /...RNINVS F?/.

89. Ulomak dna, atipičan, inv. br. 3345a, Osijek, tamno crvena slabo sjajna caklina, slabo sačuvan ostatak pečata: /?/AXNFECI??.

90. Na vanjskoj strani dna tanjura Drag. 18/31, sl. 5,1 grafito: COTASL...? (inv. br. 2925, restauriran, zbirka Zucker).

Ako uračunamo i već po Brunšmidu i K. Kiss¹⁵ objavljene pečate, dobit ćemo slijedeću sliku uticaja pojedinih lončarskih centara na Mursu u pojedinim razdobljima:

A. UKRAŠENA SIGILATA:

TRAJAN-ANTONIN: Lezoux, radionica 2, komada 11,

HADRIJAN-ANTONIN: Lezoux: radionica 2, komada 2, Rheinzabern: radionica 2, komada 5, Lavoye: radionica 1, komada 2,

ANTONIN: Lezoux: radionica 1, komada 1; Rheinzabern: radionica 5, komada 9 (1 Dalj); Rheinzabern-Westerndorf: radionica 1, komada 2,
 M. AURELIJE: Westerndorf: radionica 3, komada 3, Akvinkum: radionica 1, komada 5,
 M. AURELIJE-KOMOD: Rheinzabern: radionica: 1, komada: 5.
 Nepoznato: radionica 1, komada 1.

B. GLATKA SIGILATA

Do VESPAZIJANA: Sjeverna Italija: radionica 2, komada 2,
 KLAUDIJE-VESPAZIJAN: Lezoux, radionica 1, komada 1, Montans-La Graufesenque: radionica 1, komada 2,
 VESPAZIJAN-TRAJAN: Banassac: radionica 1, komada 1,
 I. st.: La Graufesenque: radionica 1, komada 1,
 DOMICIJAN-TRAJAN: Lezoux: radionica: 2, komada 4.
 TRAJAN-HADRIJAN: Lezoux: radionica 4, komada 5,
 TRAJAN-ANTONIN: Lezoux: radionica 10, komada 17, Heiligenberg: radionica 2, komada 2; Heiligenberg-Rheinzabern: radionica: 1, komada 2,
 HADRIJAN: Lezoux i istočna Galija: radionica: 1, komada 1,
 HADRIJAN-ANTONIN: Lezoux: 7, komada: 8; Rheinzabern: radionica 4, komada 4; Heiligenberg-Rheinzabern: radionica 2, komada 3; Lubié: radionica 1, komada 1; Lavoye: radionica 1, komada 3,
 HADRIJAN-KOMOD: Ittenweiler-Rheinzabern: radionica 1, komada 1;
 ANTONIN: Lezoux: radionica 5, komada 15; Rheinzabern: radionica 8, komada 9; Rheinzabern-Westerndorf: radionica 5, komada 10; Westerndorf: radionica 2, komada 2,
 ANTONIN-M. AURELIJE: Rheinzabern-Westerndorf: radionica 1, komada 3,
 M. AURELIJE-KOMOD: Rheinzabern: radionica: 1, komada 1.
 Nepoznato: Lezoux: radionica 1, komada 1.
 Nepoznate radionice: 31, komada 41.
 Ulomci i nečitljivi pečati: 9.

UKUPNO:

DO VESPAZIJANA: Sjeverna Italija: radionica 2, komada 2,
 KLAUDIJE-VESPAZIJAN: Južna Galija: radionica 2, komada 3, Lezoux: radionica 1, komad 1,
 VESPAZIJAN-TRAJAN: Banassac: radionica 1, komad 1,
 DOMICIJAN-TRAJAN: Lezoux: radionica 2, komada 4,
 TRAJAN-HADRIJAN: Lezoux: radionica 4, komada 5,
 TRAJAN-ANTONIN: Lezoux: radionica 12, komada 28; Heiligenberg: radionica 2, komada 2, Heiligenberg-Rheinzabern: radionica 1, komada 2,
 HADRIJAN: Lezoux i istočna Galija: radionica 1, komada 1,
 HADRIJAN-ANTONIN: Lezoux: radionica 8, komada 10, Rheinzabern: radionica 6, komada 9, Lovoye: radionica 1, komada 5, (ova radionica izrađivala je obje vrste sigilate); Lubié: radionica 1, komada 1, Heiligenberg-Rheinzabern: radionica 2, komada 3,
 HADRIJAN-KOMOD: Ittenweiler-Rheinzabern: radionica 1, komada 1,
 ANTONIN: Lezoux: radionica 6, komada 16, Rheinzabern: radionica 13,

komada 18, Rheinzabern-Westerndorf: radionica 6, komada 12; Westerndorf radionica 2, komada 2.
 ANTONIN-M. AURELIJE: Rheinzabern-Westerndorf: radionica 1, komada 3,
 M. AURELIJE: Westerndorf: radionica 3, komada 3, Akvinkum: radionica 1, komada 5.
 M. AURELIJE-KOMOD: Rheinzabern: radionica 2, komada 6.
 Nepoznato razdoblje: Lezoux: radionica: 1, komad: 1.
 Nepoznate radionice: 31, komada 41.
 Ulomci i nečitljivi pečati: 10.

Ova tabela slaže se s podacima iz izvora, kao i s podacima arheoloških istraživanja, da cvat Murse počinje tek od Hadrijana, koji joj je dao kolonijalno pravo i ukrasio građevinama, a naselio rimskim elementom, islužnim veteranima, koji su tu bili nosioci romanizacije.¹⁶ Oni su donijeli i ukus za finiju terra sigillatnu keramiku, na koju su se ranije naučili: odsada su trgovci iz Galije i Germanije silazeći niz Dunav, dopremali svoju robu i u Mursu. Još točnije datiranje, uz pomoć opsežnije novije literature, koja mi nije bila pristupačna, još bi više podvuklo gore navedene konstatacije, i točnije ocrtalo glavna uvozna mjesta. Ta slika se ne bi mnogo promijenila ni kad bi se uzeli u obzir svi ulomci terra sigillate iz Osijeka, a ne samo oni s pečatima. Upada u oči golem značaj tvornice iz Lezouxa i Rheinzaberna, pri čemu treba istaći, da je materijal iz Lezouxa zastupan samo njegovom trećom fazom po Déchelettu.¹⁷ Ranije faze iz Lezouxa, kao i uopće raniji južnogalski tipovi, ne dolaze u Mursi, za razliku od na primjer Brigecija,¹⁸ i Akvinkuma.¹⁹ To se podudara sa pravcem rimskog prodiranja u Panoniju sa zapada.²⁰

Ovaj priliv uvozne terra sigillate nije dugo trajao: s Markomanskim ratovima dolazi mu kraj (kao i Pakatovoj tvornici u Akvinkumu); broj kasnijih ulomaka naglo se smanjuje (osim iz Rheinzaberna i Westerndorfa), a pojavljuje se domaća panonska sigilata slabije kvalitete. Ukras i kvaliteta izrade sve više degeneriraju, terra sigillata sa izrođava i na koncu nestaje. Na taj način vidimo, da nalazi ove vrste keramike iz Murse odražavaju djelatnost velikih lončarskih centrala u Galiji i Germaniji, i da njihovo proučavanje pruža mogućnosti za izvlačenje zaključaka, koji potvrđuju zaključke dobivene drugim putem, kao i historijske izvore.

Kratice upotrebljenih djela o sigilati:

Abramić Ptuj	= M. Abramić, Poetovio, Ptuj, 1925.
Ber, Carn.	= Bericht des Vereins Carnuntum in Wien, für das Jahr 1901., (Wien 1903.) passim.
Brunšmid	= Dr. J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik Hrv. Arheol. Društva, n. s.V, 1901., str. 130—137.
Déch	= Déchelette, Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine, Paris, 1904.
Drag.	= H. Dragendorff, Terra Sigillata, Bonner Jahrbücher 1895.
Eichler	= Eichler, Nachlese zu den Sigillaten aus Brigetio in Wien, Laureae Aquincenses, I, (Dissertationes Pannonicae, ser. II, br. 10, Budapest 1938.)

- Finály = Finály G. Az Aquincumi Muzeum Terra sigillata darabjai, Budapest Régiségei IX, 1907.
- Juhász, Brigetio = G. Juhász, A. Brigetioi Terra Sigilláták (Die Sigillaten von Brigetio), Diss. Pann., ser. 2, No. 3, Budapest 1935.
- Karnitsch, Laur. = Die römischen Kleinfunde, Forschungen in Lauriacum I, Linz, 1953.
- Karnitsch, Enns, = K. Karnitsch, Neue Sigillatafunde in Enns, ibid.
- Koblitz = H. Koblitz, Verzierte Terrasigillata-Funde der letzten Jahre in der Stadt Salzburg, Mitteilungen d. Anthropologischen Gesellschaft, LVI, Wien, 1926.
- Kuzsinszky = Kuzsinszky B., Das Grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest, Budapest Régiségei XI, Budapest 1932.
- Lu. = W. Ludowici, Rheinzabern, 5 Bd. 1901.—1914., sa slijedećim značenjima: Lu M = Menschen, Götter, Lu. T. = Tiere, Lu. P. = Pflanzen.
- Nagy, = Nagy L.: La maison du collège des pompiers de la ville civile d'Aquincum, Laureae Aquincenses II, (Diss. Pann. ser. 2, No. 11, Budapest 1941).

BILJEŠKE

- ¹ Za opću orijentaciju o terra sigillati v. gore navedena djela Déchelette, Ludowicija, Dragendorffa, G. Juhász; opširniji popis literature nalazi se kod Karnitscha, Forschungen in Lauriacum, I, Linz 1953, str. 73—75.
- ² Brunšmid, Arheološke bilješke iz Panonije i Dalmacije- VHAD ns. V, str. 130.
- ³ P. Katancius, Dissertatio de columna milliario ad Eszekum reperta, Zagrebiae, 1794., str. 118.
- ⁴ W. Kubitschek-E. Loewy, Bericht über eine Reise in Ungarn, Slavonien u. Croatien, AEM, III, Wien 1879.
- ⁵ F. Miler, Biljega na grobnih lampicah i vazah rimskih u csječkom muzeju, VHAD st. s. IX, 3, Zagreb, 1887., str. 68—69.
- ⁶ Brunšmid, o. c., str. 130 i d.
- ⁷ Kuzsinszky, Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest, Budapest Régiségei XI, Budapest 1932., str. 111. (393 i d.)
- ⁸ Dr. M. Šeper, Rimske lončarske peći u Osijeku, otkopane 1935. god. u Donjem gradu kraj tvornice koža, Hrvatski list, Osijek, 25. XII. 1943.
- ⁹ G. Juhász, Die Sigillaten von Brigetio, Diss. Pann. 2. ser, No. 3, Budapest 1935. 2. ser, No. 3, Budapest 1935.
- ¹⁰ K. Kiss, Die Zeitfolge der Erzeugnisse des Töpfers Pacatus von Aquincum, Laureae Aquincenses I, Diss. Pann. II. ser. No. 10.
- ¹¹ o. c. str. 227.
- ¹² Fr. Fremersdorf, Rheinischer Export nach dem Donaauraum, Laureae Aquincenses I, Diss. Pann. ser. II, No. 10, Budapest 1938, str. 183.
- ¹³ H. Dragendorff, Terra Sigillata, Bonner Jahrbücher 1895.
- ¹⁴ J. Déchelette, Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine, Paris, 1904. W. Ludowici, Rheinzabern. 5. Bd, 1901.—1914.
- ¹⁵ Brunšmid, o. c., K. Kiss, o. c. str. 224.—226.
- ¹⁶ Najnovije rezultate u istraživanju Murse objavila je dr. D. Pinterović, Prilog topografiji Murse, Osječki zbornik V., Osijek 1956., gdje se može naći najvažnija literatura o Mursi; Brunšmid, Colonia Aelia Mursa, VHAD ns. IV. str. 23.
- ¹⁷ Déchelette, o. c. I, str. 187.
- ¹⁸ Juhász, o. c. tb. II, br. 19.
- ¹⁹ Kuzsinszky, o. c. str. 359, sl. 369.
- ²⁰ E. Swoboda, Carnuntum, Wien 1953., str. 26.

ESTAMPILLES SUR LES POTERIES SIGILLÉES À MURSA

L'auteur continue la publication de Brunšmid² sur les marques de potiers sur les vases de terre sigillée trouvés à Mursa, puisqu'au cours des cinquante ans écoulés depuis l'apparition de ce travail il a été trouvé un grand nombre de marques jusqu' alors inconnues à Mursa. Il mentionne seulement les fragments de terre sigillée qui portent une estampille et les divise en deux groupes: a) vases ornés b) vases unis.

D'après une statistique dressée dans ce travail il constate que l'importation plus abondante des poteries sigillées commence au temps de l'empereur Hadrien, ce qui est d'accord non seulement avec les sources historiques qui à ce temps parlent d'une prospérité de cette ville, mais aussi avec les observations faites sur le terrain, pour diminuer visiblement au temps des guerres avec les Marcomanes. La terre sigillée postérieure dégénérée, provenant des ateliers indigènes, n'est pas publiée à ce lieu.

Le plus grand nombre d'estampilles appartient aux ateliers de Lezoux, Rhcinzabern et Westerndorf. Les ateliers de l'Italie du nord et de la Gaule méridionale ne se rencontrent que sporadiquement et seulement sur la céramique unie. Les fabriques de la Gaule méridionale ne sont pas représentées à Mursa par leurs poteries sigillées ornées et les ateliers de Lezoux seulement par les produits de la troisième phase. Tous les spécimens de terre sigillée ornée publiés ici appartiennent au type Drag. 37, à l'exception d'un seul, tandis que parmi les fragments de terre sigillée unie on trouve le plus souvent les types Drag. 33, 32 et 18/31. Tous les spécimens publiés sont recueillis à la ville basse d' Osijek, l'emplacement de la Mursa romaine, un seul provient d' une autre localité (Dalj). L'abondance de terre sigillée à Mursa témoigne de sa prospérité et de son importance stratégique et économique au IIe siècle de n. e.

1 : 1,5

1.

Foto Litokarton

1 : 2,5

2.

Foto Litokarton

1 : 1,5

1.

Foto Litokarton

1 : 2

2.

Foto Kesz

1 : 2

1.

Foto Litokarton

1 : 2

2.

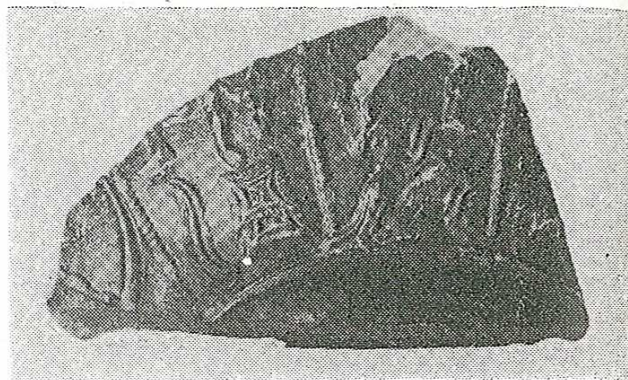
Foto Kesz

T. IV.

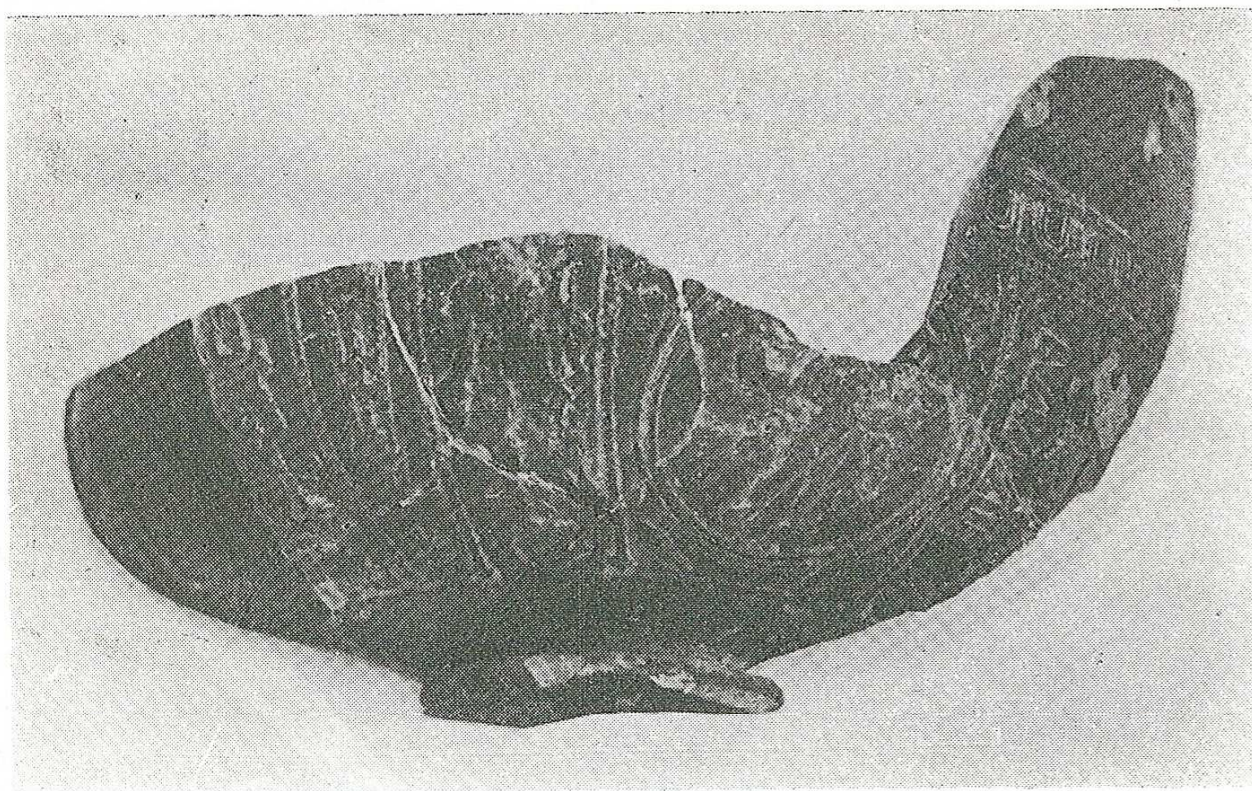
1 : 2

1. Foto Litokarton

1 : 2

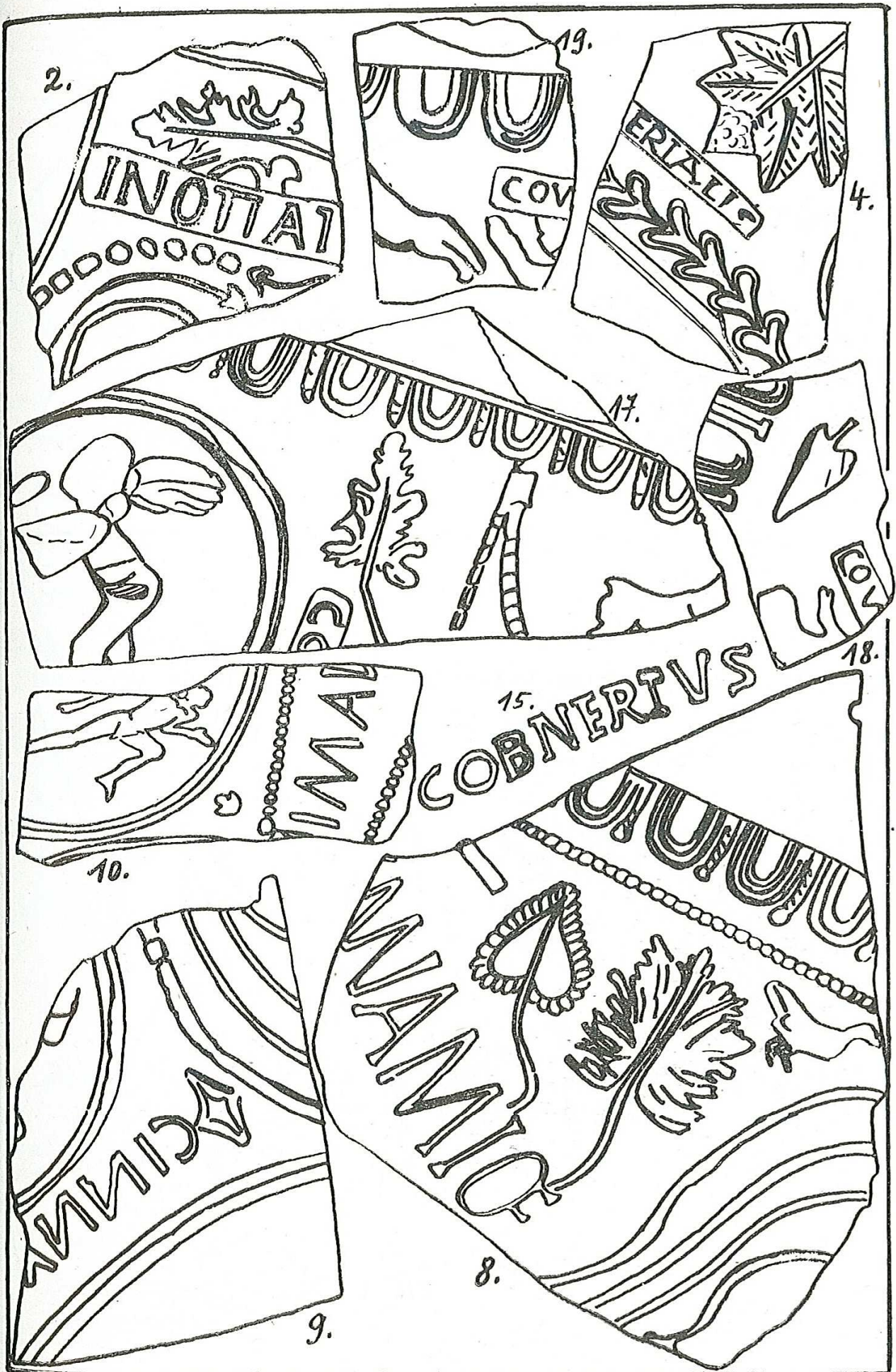
2. Foto Litokarton

1 : 2

3.

Foto Kesz

1. ALBVCI 3. CEIIALIC

CINTVSV 12.

IMANNID 5.

WVSE 13.

IOAEW 29.

WERC 23.

^{22.}
FIRMVS

^{27.} RIPAVSH

6.

7.

11.

26.

COBNERTVST 14.

VOIC CAZ

21.

25.

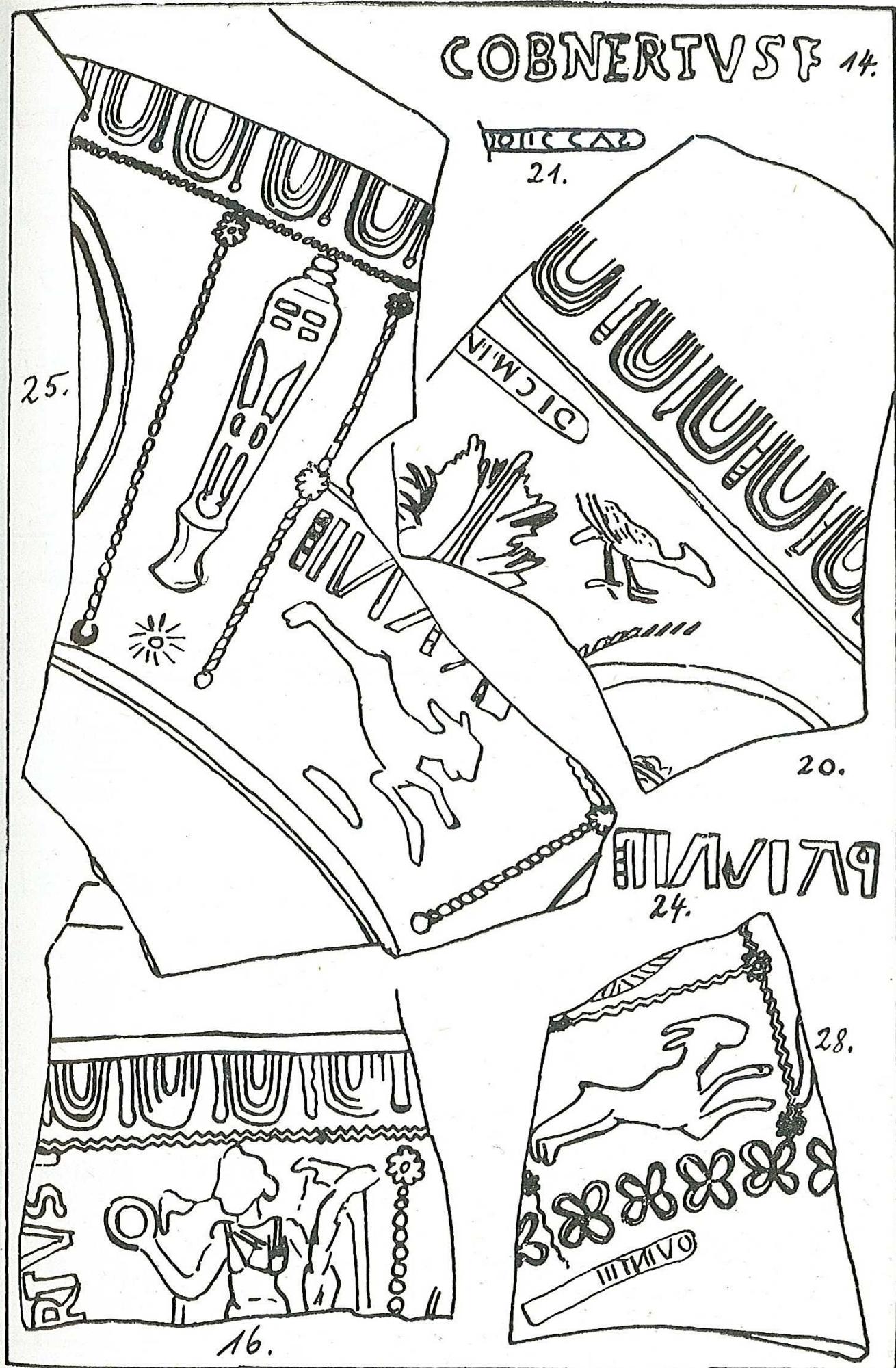
20.

PLIVME

24.

28.

16.

BOF ADVOCISIO

31.

AVIVIA

32.

AVENTINIA

34.

35.

(BANNAVCSE)

36.

(BETTIV)

37.

(CARANTINIA)

38.

(CARAT)

39.

(CINTV)

40.

(CINTVSA)

41.

(CINTVSMVSE)

42.

(COTTAL)

43.

(DIVIXI)

44.

(DOCCAZ)

46.

(OAVATV)

47.

(DIVICATVS)

73.

(KATAVSE)

48.

(GENIALIST)

49.

(CIPPI·M)

50.

(IVRII)

51.

(MALEDON)

52.

(MELAVZV)

53.

(MELAVSVIO)

54.

(MUXTVHIM)

55.

(OSBIMAB)

56.

(PATERCLINIOB)

57.

(PERCV)

86.

(PRIMITIVS)

58.

(TIV·S·B)

59.

(QVINTIM)

60.

(VINTIM)

61.

(REGVLINSE)

62.

(AXAMIA)

63.

(SEVERINVS)

64.

(SIVIRIM)

74.

(SIXTIM)

65.

(STABILISE)

66.

(TERTVLHV)

67.

(TICOTATIM)

68.

(VEGETIM)

69.

(VERYSEEC)

70.

(VICTORINVSE)

71.

(VICTORINV)

72.

(VIAID)

75.

(V...E)

77.

(VAVI)

76.

(VAVI)

78.

(VAVI)

79.

(VAVI)

81.

(VAVI)

82.

(VAVI)

83.

(VAVI)

84.

(VAVI)

85.

(VAVI)

87.

(VAVI)

80.

(VAVI)

89.

(VAVI)

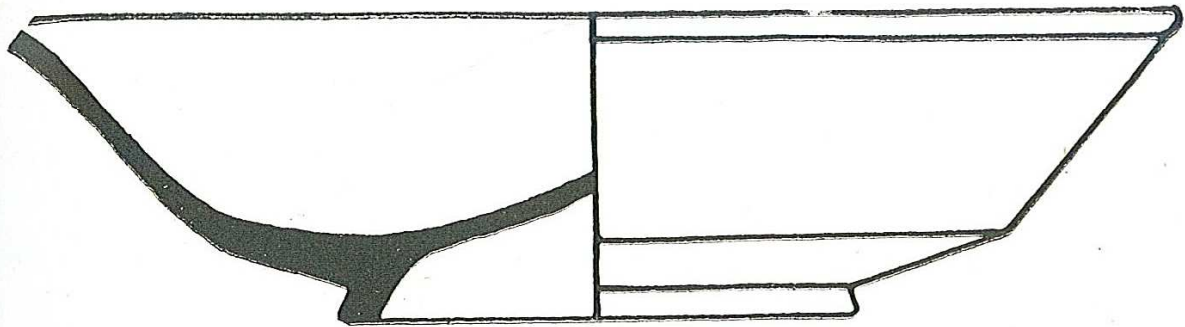
88.

(VAVI)

90.

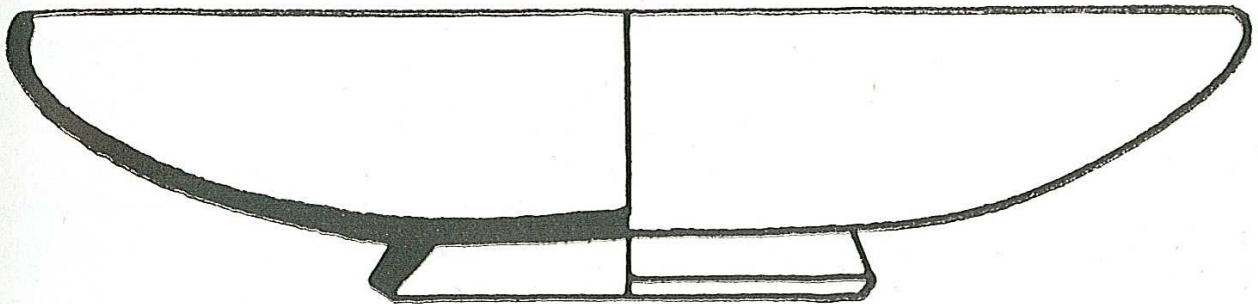
(VAVI)

30.

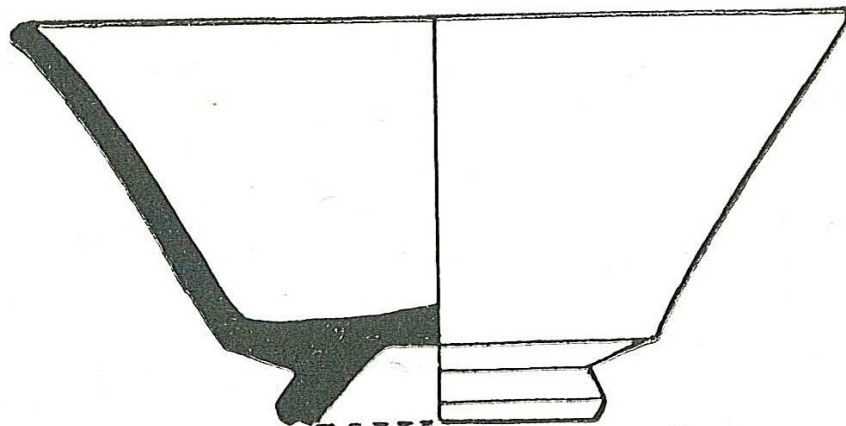
1:3

1.

1:3

2.

2

3.